

4-nji tema: **Türkmen Türkçesinde söz öbekleri** (Türkmen dilinde söz düzümleriň görnüşleri)

Dersiň maksady:

- ✓ talyplara türkmen diliniň fonetik, morfologik we grammatik gurluş aýratynlyklaryny öwretmek;
- ✓ talyplara türkmen diliniň sözlük hazynasyny we semantik aýratynlyklary öwretmek;
- ✓ talyplara türkmen dilinde dürli temelar boýunça öz pikirlerini yzygiderli, logiki taýdan dogry beýan etmekligi öwretmek,
- ✓ talyplara türkmen diliniň dürs ýazuw düzgünlerini öwretmek;
- ✓ olara orfografik taýdan ýalňyşsyz beýan etmegiň tärlerini öwretmek;
- ✓ talyplaryň türkmen dilinde sözleýiş medeniýetini we ýazuw endiklerini hem-de başarnyklaryny ösdürmek;
- ✓ dersde türkmen dilini we edebiyatyny oňat öwretmek üçin talyplaryň özara işjeňligini ýola goýmak;
- ✓ türkmen dili we edebiyat sapaklarynda tehniki serişdelerden peýdalanmak;
- ✓ türkmen dili we edebiyaty dersleriniň üsti bilen talyplarda watansöýüjiligi, zähmetsöýerligi, agzybirligi, ahlaklylygy, ynsaplylygy, türkmen milli we dünýä gymmatlyklaryna buýsanç, gözellige söýgi duýgularyny terbiýelemek.

Dersiň wezipeleri:

- talyplaryň türkmen diliniň fonetik, morfologik we grammatik başarnyklaryny ösdürmek;
- talyplaryň sözleýiş dilini kämilleşdirmek;
- talyplaryň ýazuw we hatdatlyk endiklerini ösdürmek,
- talyplaryň sözlük üstünde özbaşdak işlerini kämilleşdirmek
- talyplaryň okama we düşünme ukyplaryny ösdürmek;
- talyplaryň gürrüň berme we ýazyp beýanetme endiklerini kämilleşdirmek;
- söz öwrenme endiklerini artdyrmak;
- terjime etme ukyplaryny ösdürmek...

Dersiň görnüşi:

- dilden düşündirme;
- ýazuwdan beýanetme;
- sorag-jogap arkaly berkitme;
- shemaly we tablisaly düşündirme;
- tehniki serişdeler arkaly düşündirme;
- ýumşuň kömegi bilen geçileni gaýtalama...
- öý işi tabşyрма...

Dersiň ýörelgeleri:

- ✚ türkmen filologiýasy baradaky bilimiň mazmuny bilen onuň beýan edilişinin bitewiligini gazanmak,
- ✚ türkmen diliniň beýleki dersler we durmuş bilen baglanyşygyny üpjün etmek;

✚ edeplilik, dogry sözlülük, ynsanperwerlik, yzygiderlilik, sylag-hormat we ýaş aýratynlyklara dogry gelmek.

✚ ders we durmuş, teoriýa we praktika gatnaşygy esasynda olaryň özara baglanyşygyny üpjün etmek...

Dersiň usullary:

- ❖ talyplaryň özbaşdak işleri we ýumuşlary barlag etmek;
- ❖ **ACTIV Studio** we **Power Point** maksatnamalaryndan peýdalanmak,
- ❖ türkmen filologiýasy boýunça öwredilýän temanyň prezentasiýasyny geçirmek,
- ❖ diliň grammatik kategoriýalary bilen baglanyşykly kynçylyklarda „**akyly sagady**“, “**akyly kompas**” “**akyly şejeräni**“ kömege çagyrmak,
- ❖ talyplaryň arasynda özara pikirlenme minutlaryny geçirmek;
- ❖ talyplaryň logiki yzygiderliligine, subut edijiligine ünsi güýçlendirmek;
- ❖ Dersde düşnükçiligi we aýdyňlygy üpjün etmek...

Dersiň görkezme esbaplary:

- okuw kitaplary,
- gepleşik gollanmalary,
- ýazdyrylan ylmy çeşmeler,
- usuly gollanmalar,
- ses ýazgylary,
- deňişli suratlar,
- tablisalar, çyzgylar,
- sözlükler,
- metbugat maglumatlary.

Biz geçen dersimizde tamlanan ve tamlayan hakkında kısa bilgi vermiştik. Türkmencede tamlanan kelimeye ESASY SÖZ (BAŞ KOMPOONENT), tamlayan kelimeye ise GARAŐLY SÖZ (TABYN KOMPOONENT) denilir.

Yine nceki metni tekrar gözden geçirelim ve pratik açıdan inceleyelim.

“Gully orta boýly, agyr ýüzli, seyrek gepli, gaharjaň ýigitdi. Onuň adamdan ýüz görmesi bolmazdy. Aýtjak-diyjek sözüni morta aýdardy. Ol özüne deęen adamyny, hatda urmakdan-da gaýtmazdy. Ine, ol şeýle häsiýetli ýigitdi. Gully söz berse, ol hemişe sözünde tapylardy”

(Agahan Durdyýew)

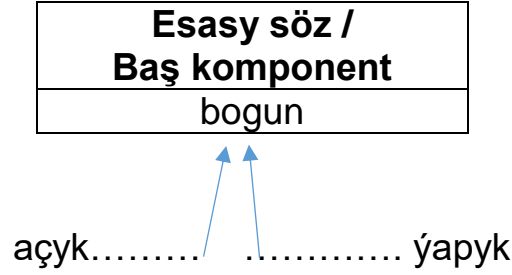
**Garaőly söz /
Tabyn komponent**

**Esasy söz /
Baş komponent**

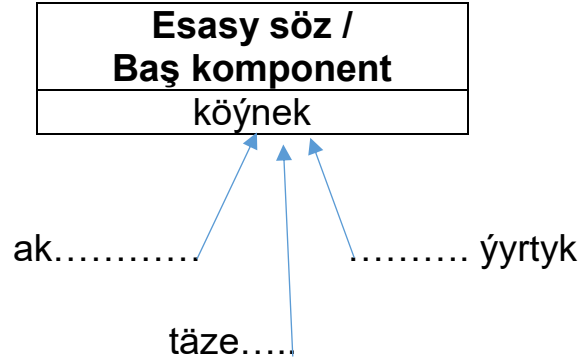
- ✓ Orta..... boý
- ✓ Orta..... boýly
- ✓ Orta boýly ýigit
- ✓ Agyr ýüz
- ✓ Agyr ýüzli
- ✓ Agyr ýüzli Ýigit

- ✓ Seyrek gep
- ✓ Seyrek gepli
- ✓ Seýrek gepli ýigit
- ✓ Gaharjaň ýigit
- ✓ Ýüz görmek
- ✓ Onuňýüz görmesi
- ✓ Aýtjak sözi
- ✓ Diýjek sözi
- ✓ Aýtjak-diýjek sözi
- ✓ Sözi aýtmak
- ✓ Sözüni aýtmak
- ✓ Morta aýtmak
- ✓ Özüne deňmek
- ✓ Değen adam
- ✓ Adamy urmak
- ✓ Şeýle hasiyet
- ✓ Häsiýetli ýigit
- ✓ Söz bermek
- ✓ Öz sözi
- ✓ Sözünde tapylmak

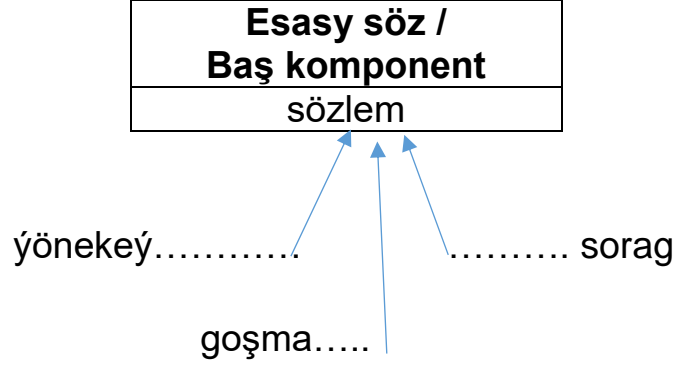
Baş komponent diye terim olarak kullandığımız bu kelime adından belli olduğu gibi, **Söz düzümünün** baş ögesini oluşturur. Baş komponent yapısına göre, yani kelimelerin sıralanması açısından sonuncusudur, ancak tamlamanın yapı önemliliği veya anlam içeriği bakımından baş ögedir.

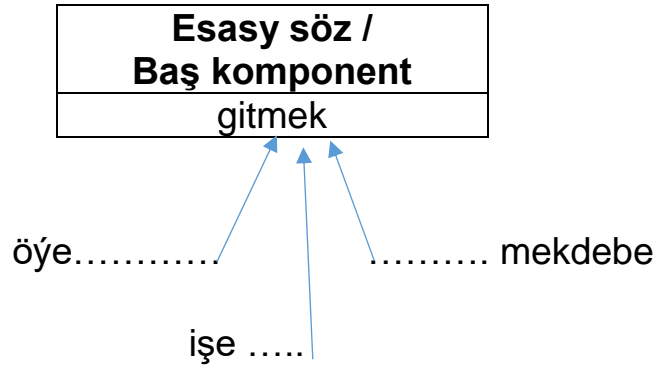
açyk bogun = açık hece
ýapyk bogun = kapalı hece

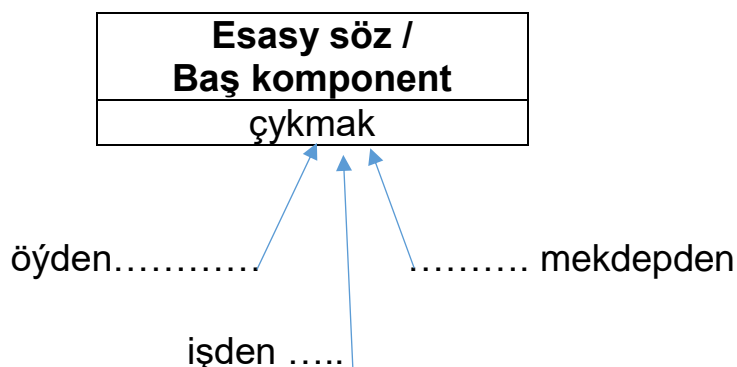
ak köýnek = beyaz gömlek
ýyrtyk köýnek = yırtık gömlek
täze köýnek = yeni gömlek

ýönekeý sözlem = basit cümle
sorag sözlemi = soru cümlesi
goşma sözlem = birleşik cümle

öýe gitmek = eve gitmek
mekdebe gitmek = okula gitmek
işe gitmek = işe gitmek

öýden çykmak = evden çykmak
mekdepeden çykmak = okuldan çykmak
işden çykmak = işten çykmak

Tabyn komponent diye terim olarak adlandırdığımız kelime Söz Düzüminin ikinci bir ögesidir. Tabyn kelimesi Türkmencede “bağımlılığı” anlatır, dolayısıyla bu Baş komponente tabidir.

Türkmencedeki Söz Düzümlerin ikiye ayrıldığını başta söylemiştik. Bunların iki gruba ayrılmasının kriteri nedir? Söz konusu kriter Baş komponente bağlıdır. Bir başka deyişle Baş komponenti oluşturan kelimelerin türünden kaynaklanmaktadır.

I. ISIM SÖZ DÜZÜMLERİ

II. İŞLİK SÖZ DÜZÜMLERİ

İsim söz düzümleriniň görnüşleri:

1. AT + AT

Türkmen dili; Ahmediň kitaby, uniwersitetiň talyby.....

2. SYPAT + AT

Süýji alma; ak kagyz: gyzyl mata.....

3. ÇALYŞMA + AT

Bu kitap; şu oğlan; öz işim; meniň dostum.....

4. SAN + AT

Alty depder; ýedi gyz; 6-njy synyp, 2019-njy ýyl.....

5. ORTAK IŞLIK + AT

Gelen myhman; gitmeli myhmanlar; aglaýan çaga.....

İşlik söz düzümleriniň görnüşleri:

1. YÖNELİŞ DÜŞÜM AT +IŞLIK

$A_3 + İ$

Mekdebe gitmek, uniwersitete gelmek, bazara barmak.....

2. YEŇİŞ DÜŞÜM AT +IŞLIK

$A_4 + İ$

Halyny synlamak; gapyny kakmak; uniwersiteti gutarmak.....

3. WAGT-ORUN DÜŞÜM AT + IŞLIK
A₅ + İ

Uniwersitetde okamak; Aşgabatda yaşamak; oturgyçda oturmak.....

4. ÇYKYŞ DÜŞÜM AT +IŞLIK
A₅ + İ

Mekdepden gitmek; uniwersitetden gelmek; bazardan almak.....

5. HAL +IŞLIK
H + İ

Giç gitmek; ir gelmek; çalt ýöremek; hepdeläp ýatmak.....

6. AT +SÖZSONY +IŞLIK
A_{sözsoňy} + İ

Pyçak bilen kesmek; galam bilen ýazmak; guş ýaly uçmak; ene hakynda aýtmak.....